

МІСЦЕ І РОЛЬ ПАРАЛІНГВІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПРОЦЕСІ СПІЛКУВАННЯ

Паралінгвістичні засоби спілкування виникають на різних етапах спілкування, доповнюючи вербальне повідомлення, заміщаючи пропущений вербальний компонент чи комбінуючись із вербальними засобами, часто забезпечуючи повноту розуміння повідомлення. Існують ситуації, в яких мовець надає перевагу саме невербальним компонентам, бо вони є більш компактним, зручним чи єдино можливим засобом передачі інформації. Але сукупність невербальних засобів не утворює системи в тому розумінні, в якому її утворює мова.

У процесі живого спілкування ми дуже часто застосовуємо невербальні засоби комунікації. Вони з'являються на різних етапах мовного оформлення висловлення. Наприклад, при переході від внутрішнього до зовнішнього мовлення, шукаючи потрібні слова, звертаються до пошукових чи пошуково-описуючих жестів, мімічних явищ, які несуть певну інформацію співрозмовнику. Різноманітні паралінгвістичні явища можуть виникати на етапі контролю за якістю висловлення. Припустившись помилки, мовець обриває своє мовлення, робить заперечний жест чи інші специфічні жести, шукає більш адекватних мовних засобів для реалізації повідомлення, що викликає появу пробних пошукових ходів, пауз, певних видів жестів.

Вживання паралінгвістичних засобів при встановленні контакту між співрозмовниками може розкривати, певним чином, мету спілкування, взаємовідносини співрозмовників, їх соціальні статуси. Вибір таких засобів при привітанні обумовлюється як комунікативною ситуацією, так і індивідуальними характеристиками комунікаторів (вік, стать, особливості характеру).

As we entered the tent which had been assigned to us,..., a tall dark figure in white robes stood aside to let us pass with a graceful gesture and a murmured greeting in Arabic (A. Christie).

She sat up and her happy little laugh welcomed their intrusion (F.S. Fitzgerald).

«Hello, Wilson, old man,» said Tom, slapping him jovially on the shoulder. «How's business?» (F.S. Fitzgerald).

Часто паралінгвістичні засоби вживаються цілеспрямовано, для досягнення певного ефекту: приховати свої справжні думки, почуття, емоції, створити відповідний настрій у слухача, вплинути на його поведінку.

Поява паралінгвістичних засобів у процесі комунікації не є факультативною, і невербальне повідомлення не можна вважати повністю незалежним чи однобічно залежним від мовного. З іншого боку, паралінгвістичні засоби не являють собою лише своєрідне немовне нашарування мовного потоку. Як слушно зауважує Г.В.Колшанський, до паралінгвістичних засобів слід відносити лише ті функціонально виправдані фізичні стани мовця, які необхідні для заповнення прогалин у вербальній комунікації. В цьому розумінні галузь паралінгвістики – це не та сфера, що доповнює функцію висловлення, не та сфера, в якій відбувається розпізнавання висловлення в зв'язку з фізичними даними мовця. Паралінгвістика не є «залишком», що віднімається від мовної системи, а функціональним компонентом мовної системи [1:19].

Застосування невербальних засобів часто допомагає забезпечити повне розуміння повідомлення. Крім того, іноді невербальні компоненти є більш компактним, зручним чи навіть єдино можливим засобом передачі інформації.

Однак залучення паралінгвістичних засобів до участі в комунікації диктується не ущербністю мовної системи, а лише обставинами зовнішнього порядку, пов'язаними з характером комунікації. До таких обставин можуть належати, наприклад, дотримання певного темпу діалогу, застосування різноманітних мнемонічних прийомів для забезпечення повного розуміння висловлювання.

У процесі безпосереднього спілкування частина висловлювання може компенсуватися немовними засобами. Але така «економність» фрази не торкається самого принципу функціонування системи мови, хоча в конкретній комунікації така фраза більш компактна. Тому можна говорити про «економне» будування мовленнєвого акту з використанням паралінгвістичних засобів.

Отже, паралінгвістичні засоби з'являються на різних рівнях комунікації, надаючи максимальної насиченості її змістовій та емоційній інформативності, змістової та емоційної завершеності, забезпечуючи при цьому максимальну стислість та лаконічність форми [1:16].

Хоча мовні та немовні засоби спілкування є компонентами двох різних знакових систем, вони можуть знаходитись у попарному співвідношенні між собою [2:67]:

Знакова система - Звукова мова	Знакова система - система жестів
1. «Would you go out!»	1. Ввічливий жест, який вказує на вихід
2. «Go out, if you please!»	2. Ввічливо-іронічний жест, який вказує на вихід

3. «Go out!»	3. Грубий жест
4. «Go out, blast you!»	4. Випихування силою

Таким чином, доцільно відзначити, що між лінгвістичними та паралінгвістичними засобами спілкування можуть існувати відношення функціональної синонімії.

Але в певних ситуаціях, обираючи засоби спілкування, мовець надає перевагу саме паралінгвістичним компонентам. Наприклад:

- 1) для вираження міжособових відносин (симпатії/антипатії, душевного тепла/холодності, зверхності);
- 2) для вираження емоцій (страху, стурбованості, радості, здивування);
- 3) коли канал вербального зв'язку зайнятий чи не може бути використаний (наприклад, під час полювання, під час вистави);
- 4) коли невербальна комунікація є складовою частиною звичайного ритуалу в суспільних ситуаціях (привітання, прощання і т.ін.);
- 5) для регулювання акту комунікації;
- 6) для самопредставлення (таким чином мовець може надати інформацію про себе слухачам);
- 7) для доповнення, уточнення, ретельної розробки вербального повідомлення [3:21].

When they had to say good-bye, in the station at Milan, they kissed good-bye, but were not finished with the quarrel (E. Hemingway).

He made despairing gestures with his hands, but still no words came from his mouth (S. Maugham).

She sank into a chair, and buried her face in her hands. Her shoulders shook convulsively (Idem).

Паралінгвістичні засоби завжди тісно пов'язані з мовою і можуть виконувати певні функції по відношенню до вербальної сторони висловлення, а саме:

- 1) вносити додаткову інформацію (іноді таку, що суперечить змісту вербальної: позитивний вербальний текст може супроводжуватися фонаційними характеристиками зі значенням негативного ставлення, наприклад:

What a bright suggestion!

The idea!

Very smart, I'm sure;

- 2) заміщати пропущений вербальний компонент у відповідях:

Is she there? – стверджувальний жест;

Will you join us? – заперечний жест;

- 3) комбінуватися з вербальними засобами, передаючи той самий зміст:

He is the man we need + вказівний жест;

I'll teach you! + погрозовий жест.

Розрізняють паралінгвістичні засоби комунікативного та інформативного характеру.

Комунікативними вважаються невербальні засоби, які використовуються для цілеспрямованої, навмисної передачі інформації адресату і часто повністю замінюють мовлення. Вони навмисні, набуті й звичайно достатньо недвозначні в межах певної спільноти, яка їх використовує. Ми не можемо уникнути свідомого застосування цього різновиду невербальної поведінки в процесі комунікації й усвідомлюємо подібну поведінку інших людей.

Інформативними є паралінгвістичні засоби, які використовуються для того, щоб поповнити, проілюструвати мовлення (рухи руками, пози тіла і т.д.), і несуть у собі певну інформацію для співрозмовника незалежно від того, чи ставив собі адресант за мету повідомлення цієї інформації. Це можуть бути відомості про індивідуально-людські якості мовця, про його соціально-групові та національні чи територіальні ознаки. Хоч інформативні паралінгвістичні засоби не можуть бути використані так свідомо й навмисно, як комунікативні, вони все ж таки можуть відтворюватись.

Деякі лінгвісти розрізняють також паралінгвістичні засоби, які слугують для вираження емоцій. Тут, перш за все, йдеться про міміку, хоч досить часто ми виражаємо певні емоції за допомогою рухів тіла.

Багато рухів та жестів мають комунікативне значення лише у зв'язку з вербальним чи соціальним контекстом. Розмовляючи з кимось, ми часто реагуємо на несподіваний рух руки, навіть на те, як дихає наш співрозмовник, і одночасно ми самі використовуємо різноманітні звуки та рухи, щоб підсилити повідомлення: лясаємо пальцями, стукаємо по столу, тупаємо ногою, торкаємося співрозмовника рукою і т. ін. Цікавим є той факт, що у процесі комунікації співрозмовники схильні переймати один в одного чи використовувати схожі жести, пози і можуть навіть копіювати поведінку один одного. Таку поведінку можна протиставити поведінці двох зовсім незнайомих людей, які через обставини знаходяться поруч (сидять за одним столиком у кафе, їдуть у переповненому автобусі та ін.). У таких обставинах вони намагатимуться якнайбільше диференціювати свою поведінку: дивитимуться в різні боки, уникаючи контакту очей, підкреслюючи тим самим, що вони не пара, не співрозмовники, а знаходяться поруч лише завдяки обставинам [4:79].

Невербальні засоби етнічно, культурно та соціально оброблені, типізовані, але, підтримуючи точку зору Т.М. Ніколаєвої та Б.А. Успенського, ми вважаємо, що сукупність паралінгвістичних засобів не є мовою (крім випадків спеціальних мов жестів). Мова утворює систему в тому розумінні, що кожен її значущий елемент мо-

жна пояснити за допомогою інших. Це неможливо зробити з невербальними компонентами. Паралінгвістичні явища є системними тільки по відношенню до мови, яку вони супроводжують. Тобто, мовне повідомлення, яке супроводжується немовним, може бути протиставлене даному мовному повідомленню, взятому окремо [5:71].

Деякі лінгвісти вважають паралінгвістичний знак більш обмеженим порівняно з лінгвістичним. Д.І. Рамишвілі відзначає, що мова жестів не може виразити навіть такого простого змісту, який позначається словами *поки, тільки, крім, це, коли* та ін. [6].

З цього приводу цікавими є дослідження, наведені в праці І.Н. Горелова «Невербальные компоненты коммуникации». Для того, щоб з'ясувати реальні можливості паралінгвістичних компонентів у тексті художньої літератури, було опрацьовано близько 5000 рядків діалогічних відрізків, 1200 з яких супроводжувались авторськими ремарками, що замінюють паралінгвістичні компоненти.

Якщо позначити через «С» – репліку-стимул, через «Р» – репліку-реакцію, лінгвістичний знак - через «л», паралінгвістичний - через «п», а комплексний знак - через «л+п», то можна запропонувати такий ряд бінарних комбінацій, у яких застосовуються паралінгвістичні компоненти:

С л – Р л+п С л+п – Р п

С л – Р п С п – Р л

С л+п – Р л С п – Р л+п

С л+п – Р л+п С п – Р п

У наведеній таблиці ці бінарні комбінації розташовані в порядку зменшення частотності їх появи у тексті:

№п/п	Бінарний тип з паралінгвістичним компонентом	Кількість
1	С л+п – Р л+п	296
2	С л+п – Р література	201
3	С л – Р л+п	164
4	С п – Р література	135
5	С п – Р л+п	120
6	С л+п – Р п	111
7	С л – Р п	92
8	С п – Р п	82
	Всього:	1200

Дана таблиця вказує на реальні можливості паралінгвістичних компонентів доповнювати лінгвістичну інформацію чи заміщати лінгвістичний знак [7:8-13].

Отже, паралінгвістичні засоби виникають на різних етапах комунікації, доповнюючи вербальне повідомлення, заміщаючи пропущений вербальний компонент чи комбінуючись з вербальними засобами. Їх поява в процесі спілкування не випадкова, і є цілий ряд ситуацій, у яких мовець надає перевагу невербальним засобам. Сукупність паралінгвістичних засобів не утворює системи в тому розумінні, в якому її утворює мова, вони є системними тільки по відношенню до мови, яку вони супроводжують. Розрізняють паралінгвістичні явища, існування яких неможливе без мови (голосність, ритм, швидкість мовлення), паралінгвістичні елементи, які хоча і можуть бути відірвані від висловлення, але поза ним не мають значення. Наприклад, кивок головою. І, нарешті, паралінгвістичні елементи, які можуть існувати незалежно від мови, зберігаючи своє значення (плач, посмішка) [5:75].

1. Колшанский Г.В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – 81 с.
2. Степанов Ю.С. Семиотика. – М.: Наука, 1971. – 146 с.
3. Разновидности городской устной речи. - М.: Наука, 1988. – 180 с.
4. Wardhaugh Ronald. How Conversation Works. Basil Blackwell Publisher, Ltd., - Oxford, 1985. – 230 p.
5. Николаева Т.М., Успенский Б.А. Языкознание и паралингвистика // Лингвистические исследования по общей и славянской типологии. - М.: Наука, 1966. - С. 67-80.
6. Рамишвили Д.И. Неприемлемость теории первичности языка жестов // Вопросы психологии мышления и речи. - Тбилиси, 1957. – С. 8-15.
7. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. – М.: Наука, 1980. – 104 с.

Панченко И.Б. Место и роль паралингвистических средств в процессе общения.

Паралингвистические средства общения возникают на разных этапах общения, дополняя вербальное сообщение, замещая пропущенный вербальный компонент или комбинируясь с вербальными средствами, часто обеспечивая полноту понимания сообщения. Существуют ситуации, в которых говорящий отдает предпочтение именно невербальным компонентам, так как они являются более компактным, удобным или единственно возможным средством передачи информации.

Panchenko I.B. Place and Role of Paralinguistic Means in the Process of Communication.

Paralinguistic means of communication appear on different stages of communication, completing verbal message, substituting omitted verbal component or combining with verbal means, often providing complete comprehension of the message. There are situations, in which the speaker prefers exactly non-verbal components, as they are more compact, convenient or present the only way of delivering information.